گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤايەتى وكومەلناسى)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

ڕەنگڤەدانا واتايێن پەیڤێن(حەلال و حەرام) د زمانێ كورديدا

د.شێرزاد سەبرى عەلى
كۆليژا پەروەردا بنيات، زانكويا دهوك، هەرێما كوردستانێ – عێراق

((مێژوويا وەرگرتنا ڤەكولينى: *27* كانوينا ئێكێ، *2018*، مێژوويا رەزامەنديا بەلاڤكرنێ: *18* ئادارێ، *2019*))

پوختە

(حەلال و حەرام) دوو پەيڤن ژ كەلتوورێ ئيسلامى و عەرەبى هاتينە د ناڤ كەلتوورێ كورديدا و ب واتايێن هەمەجۆر هاتينە بكارهينان.ئەڤ ڤەكۆلينە ب ناڤونيشان: (ڕەنگڤەدانا واتاييێن پەيڤێن (حەلال و حەرام) د زمانێ كورديدا)يە، هەولددەت ڤەكۆلينێ ل تێگەهێ ئەڤان هەر دوو پەيڤان د زمانێ كورديدا بكەت، ل گەل دياركرنا سيمانتيك و پراگماتيكا ئەڤان هەر دوو پەيڤان. ئەوژى د سنوورێ ئاخفتنا گۆڤەرا بەهدينيدا، كو ل دويڤ ڕێبازا وەسفى هاتييە ئەنجامدان. ئارمانجا سەرەكى ژ ئەڤێ ڤەكۆلينێ ئەوە بهێتە دياركرن، كا د بياڤێ سيمانتيك و پراگماتيكێدا هەر دوو پەيڤێن(حەلال و حەرام) چەوا دهێنە شرۆڤەكرن. ئەڤ ڤەكۆلينە ژ دوو پشكان پێكدهێت، پشكا ئێكێ ب ناڤونيشان:(حەلال و حەرام، چەمك و كەلتوور)، كو تێدا ب شێوەكێ گشتى بەحسێ پەيڤێن (حەلال و حەرام) و كەلتوور، پێناسەيا ئەوان و بكارهينانا ئەوان د فەرهەنگ و ئەدەبيدا هاتييە كرن و پشكا دووێ يا تايبەتە ب دياركرنا واتايا پەيڤێن (حەلال و حەرام)د ئاستێ سيمانتيك و پراگماتيكێدا.

پێشەكى

0-1-ناڤونيشانێ ڤەكۆلينێ:

ئەڤ ڤەكۆلينە ب ناڤونيشان:(ڕەنگڤەدانا واتايێن پەيڤێن (حەلال و حەرام) د زمانێ كورديدا)يە، كو تێدا هەول هاتييەدان بەحسێ تێگەهێ ئەڤان هەر دوو پەيڤان د زمانێ كورديدا بهێتە كرن، ل گەل دياركرنا واتايا ئەڤان هەر دوو پەيڤان د سنوورێ سيمانتيك و پراگماتيكێدا.

0-2-گرنگييا ئەڤێ ڤەكۆلينێ:

گرنگييا ئەڤێ ڤەكۆلينێ د هندێدايە، كو ئەڤ هەر دوو پەيڤە گرێداى سەرەدەريكرنا مرۆڤينە ل گەل جڤاك و ژيانێ، ژ ئەوى ئاليڤە نەخشە رێكا كارێ مرۆڤى دياردكەن ئەڤە ژ لايەكيڤە و ژلايەكێ ديڤە ل دويڤ زانياريێن مە هەتا نهۆ چ ڤەكۆلين ل سەر ئەڤى بابەتى د زمانێ كورديدا نەهاتينە ئەنجامدان.

0-3-كەرەستێ ڤەكۆلينێ:

كەرەستێ ڤەكۆلينێ بريتييە ژ وەرگرتنا نموونەيان ژ زاردەڤێ خەلكێ گۆڤەرا بەهدينى، ل گەل وەرگرتنا نموونەيان ژ هندەك ژێدەر و فەرهەنگ و ديوانێن شعرى.

0-4-ڕێبازا ڤەكۆلينێ:

ئەڤ ڤەكۆلينە ل دويڤ ڕێبازا (وەسفى) هاتييە ئەنجامدان.

https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

0-5-پرسیارێن ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە هەولددەت بەرسڤێ ل سەر ئەڤان پرسیاران بدەت:

أ–ئەرێ واتاییێن ئەڤان تا چ رادەیەكێ د زمان و كەلتوورێ كوردیدا رەنگڤەداینە؟

ب– ئەرێ واتاییێن پەیڤێن(حەلال و حەرام) ب واتایێن خۆ یێن حەرفی د زمانێ كوردیدا بكارهاتینە؟

ج–هاتن و رێزبوونا پەیڤێن(حەلال و حەرام) ب ئەڤی شێوەی، شیایە ببیتە كۆتەكێ واتایی د زمانێ كوردیدا؟

د– ئەرێ ئەڤ هەر دوو پەیڤە ل دەمێ ل گەل پەیڤێن دی دبنە هەڤال دشێن ببنە ئیدیەم؟

هـ– د سنوورێ سیمانتیكێدا چەوا واتایێن پەیڤێن(حەلال و حەرام) دهێنە شرۆڤەكرن ؟

و– د سنوورێ پراگماتیكێدا چەوا واتایێن پەیڤێن(حەلال و حەرام) دهێنە شرۆڤەكرن؟

0-6-پشكێن ڤەكۆلینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە ژبلی پێشەكی و ئەنجامان ژ دوو پشكان پێكدهێت. پشكا ئێكێ ب ناڤونیشانێ((حەلال و حەرام)، چەمك و كەلتوور)،كو تێدا بەحسێ ئەڤان تەوەران هاتییە كرن:(پەیڤێن (حەلال و حەرام) و كەلتوور)، (پێناسەییێن پەیڤێن (حەلال و حەرام))، (واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) د فەرهەنگێن كوردی و بیانیدا)، (واتایێن پەیڤێن(حەلال و حەرام) د ئەدەبێ كوردیدا). پشكا دووێ ب ناڤونیشان:(واتایا پەیڤێن (حەلال و حەرام) د ئاستێ سیمانتیك و پراگماتیكێدا)، كو ئەڤان تەوەران ب خۆڤە دگریت:(پەیڤێن (حەلال و حەرام) د ئاستێ سیمانتیكیدا)، (پەیڤێن(حەلال و حەرام) د ئاستێ پراگماتیكێدا).

پشكا ئێكێ: (حەلال و حەرام)، چەمك و كەلتوور

1-1-پەیڤێن (حەلال و حەرام) و كەلتوور:

هەر جڤاكەكی كەلتوورەك–culture هەیە. گەلەك جاران كەلتوور ب ئێك كاریگەردبن، چ ژ ئەگەرێ ئایینی یان جوگرافی یان رەوشەنبیری یان سیاسی...هتد. پەیوەندییەكا مۆكوم د ناڤبەرا كەلتوور و زمانیدا هەیە و گەلەك جاران كەلتوورێ جڤاكی د زمانێ تاكەكەسێن ئەوی جڤاكیدا رەنگڤەددەت.

كەلتوور ئەو بنەرەت و نموونەیێن هزری یێن واقعی و خیالینە، كو د ناڤ زمانیدا رەنگڤەددەن. هەروەسا د رەفتار و هزرا تاكی و كۆمێدا د ماوێ رۆژگاریدا دیاردبن یان كەلتوور هەر پێكهاتەكە، كو زانین و بۆچوون و رەوشت و تیتال و هونەر و یاسا و نەریتان ب خۆڤە دگریت. هەروەسا هەمی ئەوان شیان و دابونەریتان ب خۆڤە دگریت ئەوێن مرۆڤی وەكو ئەندامەك د جڤاكیدا ب دەست خۆڤە هینایین. هەروەسا رێكخستنا شێوەیێ رەفتار و هزر و هەست و سۆزان ئەوێن پشتبەستنێ ل سەر بكارهینانا هێمایان دكەت ب خۆڤە دگریت. دیسا بریتییە ژ شێوەیێن ژ پێشڤەچوونا مێژوویێ ب

https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

دەستڤەهاتین ب خوڤە دگریت و ژ ئالییەكێ دیڤە گرۆپەكە ژ داب و نەریتێن ڕێپێدای د ناڤ كۆمەكا جڤاكیا دیاركریدا، هەروەسا دشیاندایە تەماشەی پاشماوە و كاریگەرییا ئەوێ د هەمی بازنەیێن كار و كریارێن مرۆڤیدا بهێتە كرن. وەكو سیاسەت و یاسا و هونەر و ئایین و زمانی ...هتد(سمیر سعید حجازي، 2007: 61).

كەلتوور ئەو كلیلكە یا ب ڕێكا ئەوی مرۆڤ باشتر د زمانی بگەهیت و بكاربهینیت.(الجلاد)د ڤەكۆلینەكا خۆ دا بەحسێ ئەڤی بواری كرییە، كا چەوا كەلتورێ عەرەبی و ئیسلامی كارتێكرن ل زمانێ كرییە. گرنگییێ ب وێ چەندێ ددەت كا چەوا مرۆڤ دێ ڤەكۆلینەكێ ب ڕێكا زمانی ل دوڕ ئافرەتا عەرەب ژلایێ كۆمەلایەتی و كەلتووریڤە ئەنجامدەت (AL JALLAD,N,2008:78).

گەلەك زانا جەختێ ل سەر هندێ دكەن، كو زمان ژ ڕەوشنبیرییا ژینگەهێ (كەلتووری) ناهێتە جودا كرن. هەروەسا ژ دیمەنێن ڕەوشتێ مرۆڤی و ئالییێ دەروونی و كۆمەلایەتی ژێ جودا نابیت. ئەو كەلتوورێ، كو زمان د سنوورێ ئەویدا بكاردهێت، ئانكو زمان ب بەشەكێ سەرەكی ژ كەلتووری دهێتە دانان. د ڕاستیدا ئەو زمانێ كو د ژینگەهەكێدا دروستدبیت، د چارچوڤێ ئەوێ ژینگەهێدا كارا و ئەكتیڤ دبیت و بۆ ئەوێ جیهانا دەوروبەر یا زمانی هاتییە دروستكرن، ئانكو بۆ وێنەكرنا جیهانێ. كەواتە ئەو پەیوەندییا د ناڤبەرا زمان و كەلتووریدا هەی، پەیوەندییەكا بگۆڕ و كاریگەرە و زمان ژ ئەنجامێ پێشكەڤتنا جڤاكی كاریگەر دبیت ژلایەكیڤە و ژلایەكێ دیڤە د ژینگەهاجڤاكیدا كاردكەت و دبیتە نیشانە بۆ ئەوی جڤاكی (پەیمان حسن محمد سلیم،2010: 12).

پەیڤێن (حەلال و حەرام) دوو پەیڤن، كو گرێدای ئایینێ ئیسلامێ و زمانێ عەرەبینە و گەلەك جاران د ناڤ قورئانا پیرۆز و فەرموودەیێن پێغەمبەری (س)دا دووبارە بووینە. هەر وەكی د قورئانا پیرۆزدا هاتی ﴿ كل الطعام كان حلا لبني إسرائيل إلا ما حرم إسرائيل على نفسه ﴾(القرأن الكريم، أل العمران، أيه 93). هەروەسا پێغەمبەرێ خودێ د فەرموودەیەكێدا دبێژیت: (من اقتطع حق امريء مسلم بيمينه، فقد أوجب الله له النار، وحرم عليه الجنة) (امام ابي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم، 2006: 86). پەیڤێن (حەلال و حەرام) ب كەلەك شێوەیان د ناڤ قورئانا پیرۆز و فەرموودەیێن پێغەمبەری و زمانێ عەرەبیدا هاتینە، لێ ب شێوەیەكێ گشتی، د كەلتوورێ ئیسلامی و كوردیدا، پەیڤا (حەلال) ئاماژەیێ ب تێگەهەكێ باش و ئەرێنی ددەت و پەیڤا (حەرام) ئاماژەیێ ب واتا و تێگەهەكێ خراب یان نەرێنی ددەت.

پەیڤا (حەلال) هەر وەكو ل دەڤ عەرەب و موسلمانان، ئاماژەیی ددەتە هەر تشتەكێ كو ب دیتنا ئەوان ڕێپێدای و یاسایی بیت، ئەوژی ژ ڕوانگەها ئایینیڤە، لێ پەیڤا (حەرام) بۆ هەر تشتەكێ بكاردهێت كو سزا بۆ هەبیت یان قەدەغە بیت ل دویڤ یاسایا ئیسلامی(AL JALLAD,N,2008:79).

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤايەتی وكومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

مللەتێ كورد رێژەیەكا هەرە زۆر باوەری ب ئايينێ ئيسلامێ هەيە، ئەڤ هەر دوو پەيڤە ژ كەلتوورێ عەرەبی و ئیسلامی وەرگرتینە و د ناڤ زمان و ئاخڤتنا خۆ يا رۆژانەدا بكارهينايە، كو تا رادەيەك زۆر ب هەمان واتايا د كەلتوور و زمانێ عەرەبيدا هەی وەرگرتييە و د ناڤ زمان و كەلتوورێ خۆدا بكارهينايە.

ل دەڤ كوردێن ئیزدی ژی پەيڤێن (حەلال و حەرام) هەنە. ل دەڤ ئەوان پەيڤا (حەلال) وەكو كوردێن موسلمان واتايەكا ئەرێنی و باش هەيە و پەيڤا(حەرام)ژی واتايەكا نەرێنی و خراب ددەت، بەلێ جوداهييا ئەوان ل گەل كوردێن موسلمان بۆ واتا و تێگەهێن پەيڤێن(حەلال و حەرام) ئەوە، كو د هندەك خوارن و ڤەخوارن و كار و كرياراندا ژێكجودا دبن. بۆ نموونە خوارنا(خەسێ) و (كەلەميێ) ل دەڤ كوردێن ئێزدی حەرامە و ل دەڤ كوردێن موسلمان حەلالە. هەرووەسا (گوشتێ بەرازی) ل دەڤ كوردێن موسلمان حەرامە و ل دەڤ كوردێن ئێزدی حەلالە.

تێگەهێن (حەلال و حەرام) ب شێوەيەكێ كوير رەهێن خۆ د ناڤ كەلتوور و كۆمەلگەها كورديدا چاندينە، كاريگەری ل هزر و كريارێن مرۆڤێ كورد كرييە، لەورا تێگەهشتن و بكارهينانا ئەڤان تێگەهان د زمانێ كورديدا، دی هاريكاريیا مە و بيانييان كەت، كو پتر ئاشنابوون ل سەر كەلتوور و ناسنامە و شوناسا كوردان هەبيت.

واتايێن پەيڤێن (حەلال و حەرام) د زمانێ كورديدا ژ كەلتوورێ كوردی هاتينە وەرگرتن و ب ئەوان واتايان د زمانێ كورديدا هاتينە رەنگڤەدان، لەورا واتايێن پەيڤێن(حەلال و حەرام) د ناڤ زمانێ كورديدا ئێك ژ ئەوان بابەتايە يێ پەيوەندييێ د ناڤبەرا زمانی و كەلتووريدا دياردكەت. ئەڤجا ژبەر ئەوێ پەيوەنديیا د ناڤبەرا زمان و كەلتووريدا هەی بوويە ئەگەر، كو ئەو چەند بهێتە نيشاندان، كا"...چەوا زمان رەنگڤەدان و كارلێكرنا كەلتوورييە" (AL JALLAD,N,2008:77).

1-2-پێناسەيێن پەيڤێن (حەلال و حەرام):

(حەلال و حەرام) گرێدای قوّناغا هزرا ئايينينە، بۆ دويركرنا مرۆڤان ژ گوتن و رەفتار و كريار و خوارنێن خراب... هتد، يان هاندانا مرۆڤی بۆ كار و رەفتارێن باش ب گورەی هەر دينەكی هاتينە حەلال يان حەرامكرن. (حەلال و حەرام) پتر گرێدای سۆز و وژدانا مرۆڤييە ژهەر تشتەكێ دی، لەورا پێگيری ب ئەڤان كريار و گوتن و كاران...هتد، تا رادەيەكا مەزن بژاردەيەكا دلخوازە، ژ هەيمەنا جڤاكی و دينی پەيدا دبيت.

تێگەهێن (حەلال و حەرام) ب گەلەك شێوازان هاتينە پێناسەكرن، نەخاسمە د فەرهەنگێن عەرەبی و ئنگليزيدا، ديسان د ئینسايكۆلۆپيديا ئيسلامی ژيدا گەلەك پێناسە بۆ هاتينە كرن. ب تايبەت ژلايێ زانايێن عەرەبڤە ل سالا (2003) ڤەكۆلينەك ل وەلاتێ (ئوردن) د ئەڤی بواريدا هاتييە كرن، ب شێوازەكێ رەخنەی و پەيوەنديیا ئەوێ ل

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وكومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

گەل فۆرمێن زمانڤانی یێن بۆ دروستكرنا واتایێ هاتینە بەرچاڤكرن (AL JALLAD,N,2008:78).

پەیڤا (حەلال) ل دەڤ كورد و موسلمانان ئاماژەیە بۆ هەر تشتەكێ ژلایێ یاسایێن ئایینیڤە دروستبیت و پەیڤا (حەرام) بۆ تشتێ قەدەغە دهێتە گوتن كو سزا د دویڤدا هەبیت.

(بەعلەبەكی) دبێژیت: پەیڤا (حەلال) ژ كارێ (حلە) یا هاتی، كو ب واتایا (یاسایی، رێك پێ بهێتە دان، دەرنەچوون ژ یاسایێ، چارەسەركرنا ئاریشان...هتد) دهێت و پەیڤا (حەرام) ژ (حرم) هاتییە وەرگرتن، ئانكو ب واتایا رێك پێنەدایی و نەیاسایی و دویركەڤتن ژ یاسایێ دهێت(BAALBAKI,1993:484).

ل دویڤ بۆچوونا (الكارمی)هندەك تشتێن گرنگ ل سەر تێگەهی(حەلال) هاتینە گوتن، ئەڤ تێگەهە ل بەرامبەر تێگەهێ (یاسایی) دهێت، ئانكو د كاروبارێن یاسایی و مارە برینێدا دهێت(AL JALLAD,N,2008:79).

(فازل عەبدولواحد) د پێناسەكرنا پەیڤا (حەلال)دا دبێژیت: حەلال هندەك كار و كریارن، كو خودێ رێك پێدایە و بۆ مرۆڤی دروستە ئەوان كار و كریاران بكەت. هەروەسا دەربارەی پێناسەیا پەیڤا (حەرام) دبێژیت: حەرام ئەوە خودێ داخواز ژ كەسان دكەت، كو هندەك كار و كریاران بهێلیت و خۆ ژێ دویربێخیت و دیاردكەت(حەرام) نەفیكرنا حەلالییە و هەر كەسەكێ ئەوان كار و كریاران ئەنجامبدەت، دێ سزا بۆ هەبیت (فاضل عبدالواحد عبدالرحمن، 2004: 47-51).

(عەبدولكەریم زێدان) دەربارەی پێناسەیا (حەلال) دبێژیت: ئەوە خودێ داخوازا كاركرنا ئەوێ كریارێ دكەت و ئەوێ ئەنجامنەدەت ریسوادكەت و ریسواكرن ژی سزا ل دویڤە و پەسنا ئەنجامدانا ئەوێ دكەت و ل گەل پەسنێ پاداشت هەیە، لێ سەبارەت پیناسەیا پەیڤا (حەرام) دبێژیت:حەرام ئەوە خودێ فەرمانێ دكەت ئەڤ كریارە نەهێتە كرن و دەست ژێ بهێتە بەردان و پێگیری ب ئەڤێ فەرمانێ بهێتە كرن و بكەرێ ئەوێ دێ گونەهباربیت و ئەنجامنەدەرێ ئەوێ دێ پاداشت و خێرێ بەرامبەر وەرگریت (عبدالكريم زيدان، 2004: 27- 34).

كەسێن رۆژئاڤایی و نە موسلمان بەهرا پتر پەیڤێن (حەلال و حەرام) ب خوارنێ و ڤەخوارنێڤە گرێددەن. لێ واتایا ئەڤان پەیڤان گەلەك ژ ئەڤێ چەندێ بەرفرەهترە، ئەڤ پەیڤە د ناڤ كومەلگەهێن موسلماندا بەرامبەری رەفتار و چەوانییا ئاخفتنێ و ل بەركرنا جل و بەرگان و كاروبارێن رۆژانە و خۆ پاراستن ژ خوارنێن حەرام و هەمی تشتان یێن ژ لایێ ئایینێ ئیسلامێڤە یاسایی بن، دهێت.

ل دویڤ شەریعەتێ ئیسلامێ پەیڤا (حەلال) ب واتایا یاسایی و پاداشت و بەهەشت دهێت، (حەرام) ژی ب واتایا قەدەغە(تابۆ)، سزا و دوزەخ، نە دروست، ب ترس، نە پیرۆز، كارێن

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مرووڤایەتی وکومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

خراب، سەرداچوون، نەیاسایی(دەرڤەی یاسایێ) دهێت(BAALBAKI,1993:460).

ب ئەڤێ چەندێ پەیڤا (حەرام) ژ پەیڤا (حرم) هاتییە وەرگرتن، ئانكو ب واتایا رێك پێنەدایی و نەیاسایی و دویركەڤتن ژ یاسایێ دهێت.

ئەڤ تێگەهێن (حەلال و حەرام) بۆ مە تێگەهشتنەكا گرنگ یا مرۆڤێن موسلمان و كوردان دیار دكەت. ژلایێ هزری و كریاریڤە و ئالییێ ناسنامەییێ دیاردكەن، ئانكو لایەنێ وەرگێران و پێكولا پێناسەكرنا ئەڤان تێگەهان ژلایێ سیمانتیكی و كەلتوریڤە ددەنە مە، ئەگەر ئەم ئەڤان تێگەهان ب شێوازەكێ راست و دروست پێناسە نەكەین، ئەم دێ پتر هەست ب تێنەگەشتن و بەرزەبوونێ كەین بەرامبەری ئەڤان تێگەهان.

هندەك جاران ژی ناڤێ ژنكێ ژی ب (حورمە)دهێت، ئانكو خێزانا كەسەكی و بۆ ئەوی كەسی حەلالە و بۆ كەسێن دی حەرامە، یان ژی پەیڤا (حەریم) ئانكو خێزان و دایك و خویشك و كچ و خارزا و برازایێن... هتد كەسەكی ئەڤە دبنە حەریمێن ئەوی كەسی.

پەیڤا (حەرام) د زمانێ عەرەبیدا ل گەل هندەك پەیڤ و ناڤ و جهێن پیرۆزێن دی دهێنە گوتن. ل بەرامبەری ئەڤێ چەندێ د زمانێ كوردیدا ناهێتە دیتن. وەكو(المنطقة المحرمة، حرم الجامعة، المسجد الحرام(الاقصی)، الشهر الحرام، الحرمین(مكة و مدینة)، البلد الحرام(مكة)، البیت الحرام(الكعبة) (BAALBAKI,1993:460) .

(البیت الحرام) ب كوردی ب (مزگەفتا پیرۆز) یان (مالا خودێ)...هتد دهێتە ناڤكرن، چونكی ئەگەر ئەم د زمانێ كوردیدا بێژین (مزگەفتا حەرام) دێ واتایا بەروڤاژی واتایا دروستدەت، (حەرام) د ئەڤان نموونەیاندا ب زمانێ عەرەبی ئانكو واتایا هندێ ددەت، كو شەڕ و كوشتار و كارێن نەیاسایی تێدا ناهێنە ئەنجامدان.

1-3-واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) د فەرهەنگێن كوردی و بیانیدا:

هەر وەكو هاتییە گوتن، پەیڤێن (حەلال و حەرام) دوو پەیڤێن زمانێ عەرەبینە، ئەڤ پەیڤە د ناڤ هەمی زمان و كەلتوور و فەرهەنگێن زمانێن جودا جودایێن موسلمان و نەموسلماندا ڕەنگڤەداینە و دهێنە بكارهینان، ل خوارێ دێ ئاماژە ب واتایا فەرهەنگییا ئەڤان هەردوو پەیڤان د هندەك فەرهەنگێن كوردی و بیانیدا كەین. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیاركری:

1-فەرهەنگا(هنبانە بورینە) واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ داینە دیاركرن:

" حەرام: نارەوا "(هەژار، 1369: 228).

"حەلال: رەوا "(هەژار، 1369: 230).

2-فەرهەنگا (ئەستێرە گەشە) واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) ب ئەڤی ڕەنگی دیاركرینە:

" حەرام:محرم، ممنوع، منهی عنة، غیر شرعي، غیر جائز شرعا "(فاضل نظام الدین، 1990: 186).

"حەلال: حلال "(فاضل نظام الدین، 1990: 187).

https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

3-فەرهەنگا (دەریا) واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) ب ئەڤی رەنگیێ ل خواریێ شرۆڤەکرینە:

" حرام:قەدەغە، یاساغ، نەگونجاو، نەشیاو "(رزگار کەریم، 2005: 199).

"حلال: رەوا، دروست، گونجاو، شیاو "(رزگار کەریم، 2005: 214).

4-فەرهەنگا (شیرینی نویێ) ب ئەڤی رەنگی واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) داینە شرۆڤەکرن:

"حرام: محرم. ضد الحلال مكسوب بطريقة غير شرعية / قەدەغە، حەرام، مالّی حەرام، دەستکەوتی نایاسایی" (فازیل نیزامەدین، 2007 : 500).

"حلال: مباح، ضد الحرام، حال، فاك، من يحل المشاكل، حەلاڵ، رەوا، شیاو، گرێ کەرەوە، چارەکار، پەیکاتەوە"(فازیل نیزامەدین، 2007 : 527).

5-فەرهەنگا(سپیرێز) ب ئەڤی رەنگی واتایا پەیڤا (حەلال) دایە دیارکرن:

"حەلال: رێپێدای، بکەرێ خۆ گەنەهبار ناکەت"(محمد أمين دوسكى، 2013: 221).

6 -فەرهەنگا(باشوور) ب ئەڤی رەنگی واتایا پەیڤێن (حەلال و حەرام) داینە دیارکرن:

"حەلال:رەوا"(عەباسی جەلیلیان، 2004 :239).

"حەرام:نارەوا"(عەباسی جەلیلیان، 2004 :238).

هەر وەکو بەری نوکە مە ئاماژەپێدای، ئەڤ پەیڤە ژ کەلتوورێ ئیسلامی و عەرەبی هاتینە وەرگرتن. بۆ پتر سەلماندنا ئاخڤتنا مە دێ واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) د هندەك د فەرهەنگێن عەرەبیدا دەینە دیارکرن:

1-د (معجم الوسيط)دا هاتییە:

"حەلال: رێپێدان"(صلاح الدين الهواري، 2007: 381).

"حەرام: کارێ قەدەغەکری، دژواتا حەلالە"(صلاح الدين الهواري، 2007: 336).

2- د فەرهەنگا(العصري)دا، ب ئەڤی رەنگی واتایێن ئەڤان هەر دوو پەیڤان دایە دیارکرن:

"حەلال: دژی پەیڤا حەرامە"(الياس انطوان الياس و ادورد أ.الياس، 1979، 164).

"حەرام: قەدەغە، موحەرم، دژی پەیڤا حەلالە"(الياس انطوان الياس و ادورد أ.الياس، 1979، 164).

3- د فەرهەنگا (المورد الميسر)دا ب ئەڤی رەنگی واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام هاتینە:

"حەلال:یاسایی، شەرعی، رێپێدای"(روحي البعلبكي، 2002: 163).

"حەرام: گونەه، دزیکەر، موحەرم، رێپێنەدای"(روحي البعلبكي، 2002: 155).

پەیڤێن (حەلال و حەرام) د فەرهەنگێن بیانیژیدا گەلەك هاتینە بکارهینان، لێ واتایا ئەڤان پەیڤێن بەرفرەهـ د هندەك ژ ئەڤان فەرهەنگاندا گەلەك هاتینە بەرتەنگکرن، ب تنێ لایەنەکی ژ ژیانا مرۆڤێ موسلمان بەرچاڤدکەن، هندەك ژ ئەڤان فەرهەنگان پەیڤا (حەرام) ب تنێ بۆ خۆ پاراستن ژ خوارنێن حەرام و پەیڤا (حەلال) ب خوارنێن حەلالڤە گرێددەن، هندەکێن دی ب تنێ بەحسێ سەربرین و سەرژێکرنا گیانەوەران دکەن (Houghton Mifflin Company,1997:612).

ئەگەر تەماشەی واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) د فەرهەنگێن کوردی و بیانیدا بکەین، دێ

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤايەتی وكومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

بینین واتایێن ئەڤان پەیڤان د فەرهەنگێن کوردیدا بەرفرەهترە و هەمان واتایێن پەیڤێن کەلتووریێ عەرەبی و ئیسلامییە، کو (حەلال) بۆ سەرجەم تشتەکێ ڕەوا و دروست و گونجای ژلایێ شەریعەتیڤە دروست بیت بکارهاتییە و (حەرام) بۆ سەرجەم تشتێ نەرەوا و نەدروست و نەگونجای، کو ژلایێ شەریعەتیڤە دروست نەبیت بکارهاتییە، لێ د فەرهەنگێن بیانیدا، ئەوێن نە ب سەر کەلتووریێ ئیسلامێڤە ب واتایێن بەرتەنگتر ئەو پەیڤ د فەرهەنگێن خۆدا داینە دیارکرن، کو (حەلال و حەرام) زێدەتر ب خوارن و ڤەخوارن و سەربرین و سەرژێکرنا گیانەورانڤە گرێداینە.

1-4- واتایێن پەیڤێن(حەلال و حەرام) د ئەدەبێ کوردیدا:

ژبەرکو پەیڤێن(حەلال و حەرام) هند گرنگن و بکارهینانا ئەوان هند زۆرە د کەلتوور و جڤاکێ کوردیدا، لەورا د ئەدەبێ ئەوان ژیدا ڕەنگڤەداینە. وەکو(حەیرانۆك، گوتنێن مەزنان، شعر). ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

أ– د حەیرانۆکاندا :

حەیرانۆك بابەتەکێ ئەدەبێ فولکلۆرییا کوردییە، وەکی هەمی ژانرێن ئەدەبێ فولکلۆری، ناڤەڕۆکا ئەوان بابەتێن جودا جودا ب خۆڤە دگرت، لێ پتریا بابەتێن حەیرانۆکێ ئەڤینداری و عەشقەکا دژوار و پاقژە، ژبەرکو گەلەك بەربەست د ڕێکا ئەڤینا سەردەمێ بەری نوکەدا هەبووینە دناڤبەرا کچ و کوراندا و ب شێوەیێ دیالۆگ دهێنە گوتن و دەربڕینێ ژ هەمی ئالییێن ژیانا کۆمەلگەها کوردی یا سەردەمێ خۆ دکەن. پتریا ئەوان ژلایێ نەخوێندەوارانڤە هاتینە گوتن، بۆ ئارامکرنا دەروونێ خۆ دەربڕینێ ژ هەست و سۆز و ئێش و ئازارێن خۆ ب شێوەیەکێ ئازاد دەردئێخن. حەیرانۆك ب جۆرەکێ هۆزانا فولکلۆرییا کوردی دهێتە نیاسین، هۆزانەکا هەستدارە و ب شێوازەکێ جوان و ب واتایەکا پڕ بها و ب پەیڤێن ڕەسەن و ب شێوێ زارەکی و ستران هاتییە گوتن (جوتيار اسماعيل نبی، 2013: 40).

پەیڤێن (حەلال و حەرام) د حەیرانۆکا کوردیدا دهێنە دیتن، ل خوارێ دێ هەولدەین هندەك نموونەیان دیاربکەین، کو ئەڤ هەر دوو پەیڤە تێدا بکارهاتینە. وەکو:

1 - "کچك دبێژیت:

کوڕکۆ دینۆ دارکێت د حەوشا مەدا، دار بەرینە

بێهنەکێ وەرە لەدەف من روینە

من پسیار کر، ژ شێخ و مەلا، گوت

راموسانێت کچا د <u>حەلالن</u>، چ گونەھ تێدا نینە

کوڕك دبێژیت:

کچکێ جانێ، تە چاڤ ڕەشێ بری سەردا

کەزی و بسك کەفتینە سەر قوتکێ قەدیفەدا

راموسانێت من و تە خۆشترن،

ژ هەمی وار و ژ هەمی عەردا" (رێکێش ئامێدی، 2010: 85).

2-"کـــوڕك:

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وكومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

كچێ دینێ
گولیێت سەری بشۆ ئاڤێ لێكە
بسكا بەردە، چخا چێكە
تۆ حەلالا دلێ منی، خودێ چێكە

كـچـك:

ئەڤینی، ئەڤینا عەولی
ببیە موحبەت كەفتییە دلی
خودێ كارێ نەمامێت گوندێ مە
راست نەهینیت
وەناكەن، ئەز و دەلالێ خۆ
پێك ب حەسلین" (ریكێش ئامێدی،2010: 259).

3-"كـچـك :

ئەرێ كورێ كورێ مامێ
شرینتر ژ شەكرا شامێ
تۆ ب خێر هاتی
سەر سەرێ دوتمامێ

كـورك:

كچك تێت ژ كانیكا
تە پشتی گرانە،
ژ كمكمێت نێریكا
تو دبەر خودا بنێرە
كا رستكا موریكا ؟!

كچك:

مالكێت مە ل چار بیا
چ رێ ناچنێ ژ بەلگێت تەڤریا
پشتی لاوكێت نەهێلیا

حەرامە ل من چوخێت سپیا" (ریكێش ئامێدی، 2010: 266)

ئەگەر تەماشەی واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) د ئەڤان حەیرانۆكێن ل سەریدا بكەین، دێ بینێن، كو ب واتایێن خۆ یێن فەرهەنگی و حەرفی بكارهاتینە، كو پەیڤا(حەلال) ب واتایا (رێپێدای) هاتییە و (حەرام) ب واتایا (رێپێنەدای) هاتییە.

ب– د گوتنێن مەزناندا :

گوتنێن مەزنان بابەتەكێ گرنگێ ئەدەبیاتا فولكلۆریا كوردییە و ب شێوازەكێ كورت و هویر و سەرنج راكێش هاتینە دەربرین، پتریا ئەوان بۆ مەبەستا شیرەتكاری و چارەسەركرنا ئاریشان هاتینە گوتن. هزر و خەیال و ئەندێشە و سەربۆر و جیهانبینییەكا بەرفرەه د ناڤەرۆكا گوتنێن مەزناندا دهێتە دیتن، دناڤ زمانێ كوردیدا گوتنێن مەزنان ب شێوازەكێ زارەكی ژ نەوەیەكی بۆ نەوەیەكێ دی هاتینە ڤەگوهازتن و پارازتن.

گوتنێن مەزنان ئاخڤتنەكا كورت و پڕ واتایە، ژ سەربۆرا مللەتان پەیدابووینە ب شێوەیەكێ سەر زاری هاتینە ڤەگوهاستن، هەروەسا ب زمانەكێ رەهوان و ب فۆرمەكێ جوان و رێكوپێك هاتینە دارێژتن، پرانییا ئەوان خودان ناڤەرۆكەكا جڤاكینە (عەدنان مەهدی عەبدوللا، 2017: 100).

پەیڤێن (حەلال و حەرام) د گوتنێن مەزنان ژیدا دهێنە دیتن، ئەڤەژی هەر وەكی بەری نوكە مە ئاماژەپێدای ژبەر گرنگی و بۆ هوشیارییا خەلكی ب ئەنجامدان و ئەنجامنەدانا كار و كریارێن (حەلال

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وكومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

و حەرام)ە. وەكو د ئەڤان گوتنێن مەزناندا دهێنە دیتن :

1- "حەلال ژ حەلالان، حەرام ژ حەرامان"(ریكیش ئامیدی، -: 354).

2- "دوستیا حەلال د جەنەتێ دا بەیانە"(ریكیش ئامیدی، -: 447).

3-"كەڤلێ بەرازی حەلال نابیت"(ریكیش ئامیدی، -: 635).

4- "مالێ حەلال ئاڤا زەلاَلە"(ریكیش ئامیدی، -: 722).

5- "مالێ حەلال ژ دەست ناچیتن"(ریكیش ئامیدی، -: 722).

6-" مالێ حەلال بەرزە نابیتن"(ریكیش ئامیدی، -: 722).

7- "مالێ حەرام هەر دێ ب حەرامی چیتن"(ریكیش ئامیدی، -: 722).

8- "مرۆڤێ حەلال دێ ژ بەریكا خۆ خوت، مرۆڤێ حەرام دێ ژ بەریكا خەلكی خوت"(ریكیش ئامیدی، -: 747).

9- "من حەلالێ خۆ نەخاریە هەیا حەرامیێ خەلكی بخۆم"(ریكیش ئامیدی، -: 755).

10- " میها ستەور نەدوشە راستیا دلا نەفرۆشە حەلالێ خۆ ب حەرامێ خەلكی نەفرۆشە"(ریكیش ئامیدی، -: 722).

11- "دزیا ژ دزیكەری یا حەلالە".(ریكیش ئامیدی، -:424).

12- "بێ مالاَ ل مالخۆی حەرامە"(ریكیش ئامیدی، -: 259).

13- "غەزالێ ژ بەركیسەلەی زوزان ل خۆ حەرامكرن"(ریكیش ئامیدی، -: 590).

14- "مالێ ب مرۆڤی دا نەچیت یێ حەرامە"(ریكیش ئامیدی، -: 722).

15- "مالێ دزی حەرامە نابیتە خارنا مرۆڤان"(ریكیش ئامیدی، -:722).

16- "بلا رەزێ من ل ناف رەزان بە بلا ترى ل من حەرام بە"(ریكیش ئامیدی، -: 239).

د ئەڤان گوتنێن مەزنان یێن ل سەریدا (حەلال و حەرام) ب واتایێن خۆ یێن فەرهەنگی و حەرفیی هاتینە، كو دشیاندایە ب رێكا سیمایێن جوداكەر واتایێن ئەوان هەر دوو پەیڤان بدەینە دیاركرن:

گوڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وکومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

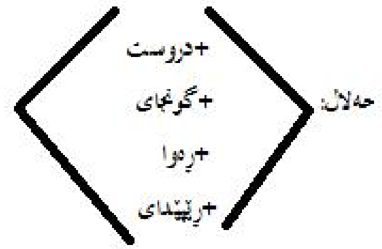

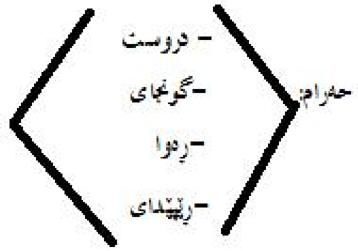

– "ئەو مەزنە مالە نانى حەلالە
دخۆت ب خۆشى رەند و دەلالە" (مەلاێ خەلیلێ مشەختی، 2006 : 191).

– "حەلالە کەسپ کار و سنعەت و شول
بەلێ دینى موکوم کەن وەك هـــــــەڤالا " (ئەحمەدێ نالبەند، 1997: 61)

– "هەتا کو بمریت خۆشی ژبۆ وی
گوشتێ بەرازی حەرامە سەر وی " (مەلاێ خەلیلێ مشەختی، 2006: 37).

– "دوور بە ژ حەرامی چ کێم و زۆر بیت
مێویژەك یان سەد چ رەنگ و جۆر بیت " (مەلاێ خەلیلێ مشەختی،2006: 186).

– " گەلی شێخ و مەلا ئو خانەدانا
حەرامی پێلن و بگرن حەلالا " (ئەحمەدێ نالبەند،1997: 60).

د ئەڤان نموونەیێن هۆزانێن یێن ل سەریدا پەیڤێن(حەلال و حەرام) ب واتایا فەرهەنگی و

ج– د هۆزانێدا:

هۆزان بەشەکێ سەرەکییێ ئەدەبیاتا هەر مللەتەکییە، هەر ژ کەڤندا مرۆڤی ڤیایە ب رێکا هۆزانێ دەربرینێ ژ هەست و ڤیانێن خۆ بکەت بەرامبەر ژیانێ، مرۆڤی، سروشتی. ب گوهۆرینا سەردەم و تێگەهشتنا مرۆڤی تێگەهـ و قالبێن هۆزانێ ژی هاتینە گوهۆرین و نویکرن ب خۆڤە دیتیە(نعمت الله حامد نهێلی، 2010: 37).

پەیڤێن (حەلال و حەرام)ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ دناڤ هۆزانا کوردیدا هاتینە بکارهینان. ل خوارێ دێ ئاماژە ب هندەك نموونێن هۆزانێ دەین، کو پەیڤێن (حەلال و حەرام) تێدا هاتینە بکارهینان. وەکو د ئەڤان نموونەیێن هۆزانێدا دیاردبیت:

–" ئەشکەنج و ئازار خوارى و چەفتى
بۆ وان حەلال کر قازى و مفتى" (مەلاێ خەلیلێ مشەختی، 2006 : 24).

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وكومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

پشكا دووێ: واتایا پەیڤێن (حەلال و حەرام) د ئاستێ سیمانتیك و پراگماتیكێدا:

2-1-پەیڤێن (حەلال و حەرام) د ئاستێ سیمانتیكێدا:

سیمانتیك ئاستەكێ واتاییە و سەرەدەرییێ ل گەل واتایا فەرهەنگی(حەرفی) یا پەیڤ و رستەیان دكەت و گوه نادەتە هندێ كا ئەو كەرەستە ژ كێ و بۆ كێ و بۆ چ مەبەستەكێ هاتینە بكارهینان. زێدەباری هندێ ڤەكۆلینێ ل واتایا كەرەستێن زمانی دكەت، ئەوژی دویر ژ دەوروبەری. ل دویڤ ئەڤێ تێگەهێ سیمانتیكێ، دێ هەولدەین ژ چەند لایەنانڤە د سنوورێ سیمانتیكێدا ڤەكۆلینێ ل پەیڤێن(حەلال و حەرام) د زمانێ كوردیدا بكەین. ئەوژی ب ئەڤێ رەنگێ ل خوارێ دیاركری:

2-1-1-پەیڤێن(حەلال و حەرام) وەك جووت پەیڤەكا سیمانتیكی:

(یاكوف مالكیل ب ئەڤێ رەنگی باسێ جووت پەیڤێ دكەت: ((جووت پەیڤ بریتییە ژ زنجیرەكا دوو پەیڤێن پێكڤەگرێدای كو هەر هەمان پۆلا رێزمانی–class-form هەنە، و مینا دانەیەكا سینتاكسی سەرەدەری ل گەل دهێتە كرن و ب رێكا هندەك ئامرازێن بەستنێ دهێنە لێكدان))(Yakov Malkiel,1968: 311). پەیڤێن (حەلال و حەرام) د رێزبوونا خۆدا د ناڤ جووت پەیڤا سیمانتیكیدا دبنە هەڤدژ بۆ ئێك یان دبنە دژواتا بۆ ئێك.

حەرفی هاتینە بكارهینان، بەلێ هندەك جاران ئەڤ پەیڤە د ناڤ هۆزانێدا بۆ واتا خۆ یا فەرهەنگی بكارناهێن، بەلكو ب واتایا نەحەرفی بكاردهێن. وەكو:

– "عەردێ حەرام لێ دێ بەزن
شەیتان شـــــڤانە ئەو پەزن
دل بو عەزابـــــێ ناتەزن
بەر گورز و سیكار و قەما" (ئەحمەدێ نالبەند،1997 : 65).

د ئەڤێ هۆزانا ل سەریدا پەیڤا (حەرام) ب واتایا(نەمولكێ مرۆڤی) هاتییە.

– "رەش، رەنگەكێ دی قەت دێ گریێن؟
ما عوور حەرامەك قەت چا دبیتن؟" (مەلاێ خەلیلێ مشەختی،2006 : 71).

د ئەڤێ هۆزانا ل سەریدا پەیڤا(حەرام) ب واتایا (نەچاك و نەقەنج)هاتییە.

– "دەوارێ شول باش ئەو ئالیكا خۆ
زێدە دكەت هەر پیر وەسا فەرمو
ئەو تێتە گوتن بۆ شیر حـــــەلالی
پالایێ دەستهەل بێ ئالـــــــی پالی "(مەلاێ خەلیلێ مشەختی،2006 : 100).

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا پەیڤا (حەلال) ب واتایا (مرۆڤێ حەلال خۆر) هاتییە.

– حیزا حەلالی نە چاڤ ل دەر بیت
بۆ مال و مێرێ زانا و رێبەر بیت (مەلاێ خەلیلێ مشەختی،2006 : 187).

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا پەیڤا (حەلال) ب واتایا (هەڤژینێ ژنێ) هاتییە.

گوڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وکومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

واتایەکێ بدەت، بەلێ پەیوەندی یان نێزیکبوونەك د ناڤبەرا واتایێن ئەوێ پەیڤێدا هەیە.

هەر ئێك ژ واتایێن پەیڤێن(حەلال و حەرام) دچیتە د بن دیاردەیا فرەواتاییێدا، چونکی هەر پەیڤەکێ ژ ئەڤان پەیڤان پتر ژ واتایەکێ ددەت، بەلێ نێزیکبوونەك یان پەیوەندییەك ژ لایێ واتایێڤە د ناڤبەرا ئەواندا هەیە. ب ئەڤێ ڕەنگی پەیڤا (حەلال ئەڤان واتایان ددەت:

–حەلال: 1-دروست. (حەلالی بگرە.)

2-یاسایی. (کار و کەسپا تە حەلالە.)

3-ڕەوا. (دوو ژنی د ئیسلامێدا حەلالە.)

4-ڕێپێدای. (ئەڤ گوشتە یێ حەلالە.)

سیمایێ هەڤپشك د ناڤبەرا ئەواندا هەبوونا تێگەهەکێ ئەرێنییە.

هەروەسا پەیڤا(حەرام)ژی چەند واتایەکان د زمانێ کوردیدا ددەت:

–حەرام:1-نەدروست. (حەرامی بهێلە.)

2-نەیاسایی. (کار و کەسپا تە حەرامە.)

3-نەڕەوا.(چار ژنی د ئیسلامێدا حەرامە.)

4-ڕێپێنەدای. (ئەڤ گوشتە یێ حەرامە.)

سیمایێ هەڤپشك د ناڤبەرا ئەواندا هەبوونا تێگەهەکێ نەرێنییە.

2-1-3-پەیڤێن(حەلال و حەرام) و واتایا پێکڤەهاتنێ:

واتایا پێکڤەهاتنێ یان هاورێتی بریتییە ژ یاسایێن پەیڤان، کو بۆ مە دیاردکەن، چەوا پەیڤ ل گەل

مەبەست ژ دیاردەیا دژواتاییێ ئەوە، دوو پەیڤ ژلاییێ واتاییڤە دژی ئێك ڕابوستن. وەکو:(گەرم و سار)، (کڕین و فرۆشتن)...هتد(عثمان محمد احمد الحاوي،2007: 34). پەیڤێن (حەلال و حەرام) ژی ژلاییێ واتاییڤە دژی ئێك ڕادوەستن و واتایێن هەر ئێك ژ ئەوان ل چەمسەرەکی ڕادوەستیت، چونکی واتایا پەیڤا (حەلال) هەڤدژە بۆ واتایا پەیڤا(حەرام). ب واتایەکا دی ئەڤ هەر دوو پەیڤ د وەرگرتنا سیمایێن واتاییدا هێمایێن بەرۆڤاژی ئێك وەردگرن، کو پەیڤا حەلال خودان هێماییێ(+)ە، لێ پەیڤا (حەرام) هێمایی (–) ب خۆڤە دگریت، ب ئەڤێ ڕەنگی پەیڤا(حەلال) بریتییە: <+ڕێپێدای د ئاییندا> ە و پەیڤا (حەرام) بریتییە ژ : <– ڕێپێنەدای د ئاییندا>.

2–1–2–پەیڤێن (حەلال و حەرام) و فرەواتاییێ:

د سیمانتیکێدا تەمومژی هەیە، چونکی دەوروبەر نینە، ژبەر هندێ واتا یا دەستنیشانکری نینە. باشترین نموونە بۆ ئەڤێ چەندێ هەبوونا پەیڤێن هەڤبێژ و فرەواتانە. د ئەڤێرێدا ب تنێ دێ بەحسێ دیاردەیا فرەواتاییێ کەین.

فرەواتا دیاردەیەکا زمانییە، د ڤێرێدا پەیڤەکێ پتر ژ واتایەکێ هەیە و ئەو واتایە ب هەڤدووڤە دگرێداینە. ئەڤجا ئەو پەیڤێن چەمك و واتایێن هەمەجۆر هەبن و پێکڤەگرێدانەك د ناڤبەرا ئەواندا هەبیت، ب فرەواتا دهێنە نیاسین(Al-Sulaimaan.M.M,2010:211). ب واتایەکا دی مەبەست ژ دیاردەیا فرەواتاییێ ئەوە پەیڤەك پتر ژ

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤايەتى وكومەلناسى)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

پەيڤێن(حەلال و حەرام) واتايەكا پێكڤەهاتنێ هەيە، چونكى پێكهاتنا ئەڤان پەيڤان بوويە كۆتەكێ واتايى و پاش و پێشكرنا ئەوان پەيڤان واتايا كۆتى دشكێنيت، ئەڤ كۆتە ژى ژ ئەنجامێ هندێ دروستبوويە، كو خەلكى ب شێوەكێ بەديهى و بۆ خۆشى دەربڕينێ ئەو هەر دوو پەيڤە ل دويڤ ئێك دووبارەكرينە و بكارهينانە و پاش و پێشكرنا ئەوان واتايا پێكڤاتن و كۆتێ واتايى دشكێنيت. ب ئەڤى ڕەنگێ ل خوارێ:

پەيڤێن دى ب ڕۆخ هەڤدووڤە دهێن. هەروەسا بۆ مە دياردكەت، كو ئەو پەيڤ چێدبيت ل پێش يان ل پاش پەيڤێن دى بهێن. ب واتايەكا دى واتايا پێكڤەهاتنێ بريتييە ژ پەيڤێن ب ڕۆخ هەڤڤە، كو گەلەك د زمانيدا دووبارەدبن و ب شێوەكێ گشتى دهێتە دياركرن، كا چ پەيڤ ل گەل پەيڤەكا دى د زمانيدا دهێت و باراپتر ب شێوەكێ بەديهى ژ لايێ ئاخفتنكەرێن زمانێ ناوچەييڤە دهێتە بكارهينان(نيان عثمان شريف، 2013: 64-65). ئەڤ ديارەدە كۆتان ل سەر پەيڤێن زمانى دسەپينيت و دياردكەت، كا كيژ پەيڤ ل گەل كيژ پەيڤا دى دشێت بهێتە بكارهينان.

واتايا پێكڤەهاتنێ(پاراستنا كۆتێ واتايى)	شكاندنا كۆتێ واتايى
حەلال و حەرام	*حەرام و حەلال

4-1-2-پەيڤێن(حەلال و حەرام) و واتايا حەرفى:

واتايا حەرفى بريتييە ژ ئەوێ واتايێ ئەوا جودا و دوير ژ دەورووبەرى ب دەستڤە دهێت، كو ب واتايا نموونەيى دهێتە ناڤكرن. ئەڤ واتايە واتايەكا نەريتييە و ڕاستييا واتايا پەيڤێن فەرهەنگى دگەهينيت و پابەندە ب ڕاستييێڤە. هەروەسا ئەو هێمايێن ئەڤێ واتايێ هلدگرن، ڕێككەڤتن ل سەر هەيە(فرانسوا ريكاناتي، 2018: 115-116).

ئەڤ واتايە پشتبەستنێ ب واتايا نەميتافورى يا پەيڤ يان دەربڕينان دكەت (رمزي منير بعلبكي، 1990: 290).

ئەڤ واتايا حەرفى ب ڕێكا گوهلێبوونا پێشوەخت بۆ كەرەستێن زمانى ب دەستڤەدهێت و ب ئەڤێ چەندێ هەڤپشكێن ئاخفتنێ، ئەڤێ واتايێ ژ پێكهاتا كەرەستان دەردئێخن و دزانن(فرانسوا ريكاناتي، 2018: 93). ئەڤ واتايە، واتايەكا بنچينەييە، كو جڤاكى ب پەيڤێن زمانى دايە و ل سەر ڕێككەڤتييە(پەيمان حسن محمد سليم، 2010 : 118- 119). ديسا هندەك جاران ئەڤ واتايە ب ڕێكا ڕێزبوون و كاريگەرييا پەيڤێن ڕۆخ و دۆر، واتايا پەيڤەكا دياركرى ب دەستڤە دهێت و ب ئەڤێ چەندێ دشياندايە بگەهينە واتايێن حەرفى يێن پەيڤێن (حەلال و حەرام)، ئەوێن جڤاك هەمى ل

سەر رێككەفتی ب رێكا ئەو پەیڤێن ب رەخ ئەوان پەیڤانڤە هاتین. ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ واتایێن حەرفییێن پەیڤێن(حەلال و حەرام)ن:

1- گوشتێ حەلال: واتایا حەرفیا پەیڤا (حەلال) د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێدای د ئایینیدا) دهێت، چونكی (گوشتێ حەلال) بۆ ئەوی گوشتی دهێت، ئەوێ بۆ خوارنێ ل دویڤ یاسایا ئیسلامێ دروستبیت.وەكو: گوشتێ(بەرخ، چێل، مریشك، ماسی....هتد).

2- گوشتێ حەرام: واتایا حەرفییا پەیڤا (حەرام) د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێنەدای د ئایینیدا) دهێت، چونكی (گوشتێ حەرام) بۆ ئەوی گوشتی دهێت، ئەوێ بۆ خوارنێ ل دویڤ یاسایێن ئیسلامێ دروستنەبیت. وەكو:گوشتێ (بەراز، گیانەوەرێ مراربووی، شێر...هتد)ی.

3- شیرێ حەلال: واتایا حەرفییا پەیڤا (حەلال) د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێدای د ئایینیدا) دهێت، چونكی(شیرێ حەلال) ئەو شیرە یێ بۆ خوارنێ دروستبیت، ئانكو بەرهەمێ: چێل، بزن،حێشترێ...هتد بیت.

4- شیرێ حەرام: واتایا حەرفییا پەیڤا (حەرام) د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێنەدای د ئایینیدا) دهێت، چونكی(شیرێ حەرام) ئەو شیرە یێ بۆ خوارنێ دروستنەبیت، ئەڤجا چ یێ گیانەوەرەكی وەكو دێهلێ یان بەرازی...بیت، یان چێدبیت شیرێ دایكێ بیت، بەلێ زارۆكێ ئەوێ مەزن ببیت و ئێدی ب كێرنەهێت شیرێ خۆ بدەتە ئەوی زارۆكی، چونكی هەتا ماوەكێ دیاركری دایك دشێت شیرێ خۆ بدەتە زارۆكێ خۆ.

5- پارێ حەلال: واتایا حەرفییا پەیڤا (حەلال د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێدای) دهێت، ئانكو (پارێ حەلال) دەستكەڤتەكە، ، كو ب رێكێن دروست و ئەو پارە ب دەستڤەهاتییە.

6- پارێ حەرام: واتایا حەرفییا پەیڤا (حەرام) د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێنەدای) دهێت، ئانكو (پارێ حەرام) دەستكەڤتەكە، كو ب رێكێن نەدوست و رێپێنەدای د ئایینیدا ئەو پارە ب دەستڤەهاتییە.

7- دەستكوژێ حەلال: واتایا حەرفییا پەیڤا (حەلال د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێدای ل دویڤ ئایینەكێ ئاسمانی) دهێت، كو (دەستكوژێ حەلال بۆ ئەوی گیانەوەرێ ل دویڤ یاسایێن ئیسلامێ دهێتە سەرژێكرن دهێت.

8- دەستكوژێ حەرام: واتایا حەرفییا پەیڤا (حەرام) د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێنەدای د ئایینێ ئاسمانیدا) دهێت، كو (دەستكوژێ حەرام بۆ ئەوی گیانەوەرێ ل دویڤ یاسایێن ئیسلامێ نەهێتە سەرژێكرن دهێت.

9-كەدا حەلال یان نانێ حەلال: واتایا حەرفییا پەیڤا (حەلال د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(رێپێدای) دهێت، كو (كەدا حەلال یان(نانێ حەلال) بۆ ئەوی داهات وكار و شۆلی دهێت، ئەوێ ژلایێ ئایینیڤە دروستبیت و رێپێدای بیت.

10-كەدا حەرام یان نانێ حەرام: واتایا حەرفییا

گوڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وکومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

پەیڤا (حەرام) د ئەڤێ دەربرینێدا ب واتایا(ڕێپێنەدای) دهێت، کو (کەدا حەرام) یان(نانێ حەرام) بۆ ئەوی داهات و کار و شۆلی دهێت، ئەوێ ژلایێ ئایینیڤە دروستنەبیت و ڕێپێنەدای بیت.

2-2- پەیڤێن(حەلال و حەرام) د ئاستێ پراگماتیکێدا:

پراگماتیك ئاستەکێ واتاییە و سەرەدەرییێ ل گەل واتایا دەوروبەری(نەحەرفی) یا پەیڤ و ڕستەیان دکەت و گوه ددەتە هندێ کا ئەو کەرەستە ژ کێ و بۆ کێ و بۆ چ مەبەستەکێ هاتینە بکارهینان. زێدەباری هندێ گرنگییێ ب پەیوەندییا د ناڤبەرا زمانی و کەلتووریدا ددەت، ژ ئەوی ئالیڤە کا کەلتووری چ کاریگەری ل سەر زمانی و پێکهاتێن زمانی هەیە. ل دویڤ تێگەهێ پراگماتیکێ، دێ هەولدەین ژ چەند لایەنانڤە د سنوورێ پراگماتیکێدا ڤەکۆلینێ ل پەیڤێن(حەلال و حەرام) د زمانێ کوردیدا بکەین. ئەوژی ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

2–2–1–پەیڤێن(حەلال و حەرام) وەکو جووت پەیڤەکا پراگماتیکی:

پراگماتیکێ پەیوەندییەکا بهێز ب ڕێزبوونا کەرتێن جووت پەیڤێڤە هەیە و زانینا سنوورێ پراگماتیکێ یا هاریکارە بۆ زانینا هندێ، کا بۆچی ژ لایێ پراگماتیکێڤە کیژ کەرت ل بەری کیژ کەرتی د ناڤ ئاخڤتنێدا بکاردهێت.

پراگماتیك پابەندە بکارهینانا زمانی و زانینا کەلتووریڤە، چونکی پراگماتیکێ پەیوەندییەکا بهێز بکارهینان و کەلتوورێ مللەتانڤە هەیە، لێ ژ بەرکو کەرلتوورێ هەمی مللەتان وەکو ئێك نینە، ژ بەر هندێ پراگماتیکا مللەتانژی ژێکجودادبیت(شێرزاد سەبری عەلی و عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، 2014 : 33).

ئێك ژ بنەماییێن پراگماتیکی ئەوە، کو ئەو پەیڤێن واتاییێن ئەرێنی هەین، ل بەری ئەوان پەیڤان دهێن، ئەوێن واتاییێن نەرێنی هەین(Lyons,1977:275). ئەڤ چەندە ژی ل سەر ڕێزبوونا کەرتێن جووت پەیڤا (حەلال و حەرام) د ئەوێ پێکهاتێدا جێبەجێدبیت، چونکی پەیڤا (حەلال) د کەلتوورێ کوردیدا واتایەکا ئەرێنی هەیە، چونکی واتایا (باش، دروست، ڕێپێدای، ڕەوا، گونجای...هتد) ددەت و پەیڤا(حەرام) واتایەکا نەرێنی د کەلتوورێ کوردیدا هەیە، چونکی واتایا(نەباش، نەدروست، نەرەوا، ڕێپێنەدای، نەگونجای...هتد)ددەت. ڕەنگە ڕێزبوونا کەرتێن جووت پەیڤا(حەلال و حەرام) ب ئەڤی شێوەی د ناڤ ئاخڤتنا زمانێ کوردیدا بۆ کاریگەرییا ئایینی بزڤریت، چونکی ئایینێ ئیسلامێ جەختێ ل خەلکی دکەت، کو کار و کریارێن باش و حەلال بکەن و خۆ دویربێخن ژ کار و کریارێن حەرام، ئانکو حەلالییێ ب سەر حەرامییێ دئێخیت ئەڤە ژلایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە پەیڤا (حەلال) د جووت پەیڤێدا ژ پەیڤا(حەرام) گرنگترە، چونکی ژ

https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

لایێ زمانیڤە هەر پەیڤەکا ل بەری پەیڤەکا دی بهێت، ئەو پەیڤا ل دەستپێکێ هاتی ژ پەیڤا دی گرنگترە ئەوا ل پشتی ئەوێ دهێت.

2-2-2-پەیڤێن (حەلال و حەرام) و ئێکلاییوونا واتایێ:

د پراگماتیکێدا تەمومژی نامینیت، چونکی دەوروبەر هەیە، ژبەر هندێ واتا یا دەستنیشانکرییە. ئەڤجا دڤێرێدا واتایا هەر ئێك ژ پەیڤێن(حەلال و حەرام) دهێتە ئێکلاکرن، کا بۆ چ مەبەست و واتایەکێ هاتییە بکارهینان. ئەوژی ب رێکا دەوروبەری. بۆ نموونە د رستەیەکا وەکو:(من حەلال بکە.)دا، ل ڤێرێ ل دویڤ دەوروبەرێ د ناڤبەرا هەڤپشکێن ئاخفتنێدا هەی، واتایا پەیڤا (حەلال) دشێت بهێتە ئێکلاکرن بۆ واتایا(گەردەن ئازاکرنێ) یان بۆ واتایا(خوازتنا شەرعییا ژنێ ژ لایێ زەلامیڤە)... هتد، دیسا واتایا پەیڤا (حەرام)ژی د نموونەیا (ئەو نفش حەرامە.) دشێت ب رێکا دەوروبەری واتایا ئەوێ بهێتە ئێکلاکرن بۆ واتایا(مرۆڤەکێ دزیکەر) یان بۆ واتایا(مرۆڤەکێ بیژی)یە...هتد.

2-2-3-پەیڤێن(حەلال و حەرام) و واتایا کاریگەری:

واتایا کاریگەری یان وژدانی ئێکە ژ جۆرێن واتایا سەربار و ئەڤ جۆرە نواندنا کاریگەرییا سۆزداری یا کارا ل سەر گوهداری دکەت، ژ ئالییێ ب کارهینانا دەربرینێن زمانییێن دیارکریڤە زێدەباری دەربرینێن زمانییێن دی، کو بۆ هەمان واتا هاتینە بکارهینان و ئەڤ جۆرێ واتایێ دشێت رەنگڤەدانا هەستێن کەسییێن ئاخفتنکەری بکەت، ئەڤژی رەهەندێ کاریگەرییا ئەوی ب تەمامی ب ئەوی تشتێ بەحسدکەت، هەرووسا رەهەندێ کاریگەرییا ئەوی ب گوهداری ب خۆڤە دگریت (Al-Sulaimaan.M.M,2010: 70). ئەڤ کاریگەرییە چێدبیت یا ئەرێنی بیت یان نەرێنی.

بکارهینانا پەیڤێن(حەلال و حەرام) رەنگڤەدانا هەستێن ئاخفتنکەری دکەن و واتایێن ئەرێنی و نەرێنی ددەن، کو پەیڤا (حەلال) ب هەمی واتایێن ل پشت خۆ دهێلیت، کاریگەری و واتایەکا ئەرێنی هەیە. وەکو واتایێن(باش، رەوشت، پەسەند، دەستپاك...هتد). دیسا پەیڤا (حەرام) د هەمی دەوروبەراندا واتایێن نەرێنی ددەت. وەکو واتایێن(نەباش، بێرەوشت، نەپەسەند، نەدەستپاك...هتد).

2-2-4- پەیڤێن(حەلال و حەرام) و واتایا نەحەرفی:

واتایا نەحەرفی باراپتر واتایەکا لاوەکییە و پشتبەستنێ ل سەر واتایا بنەرەتی(حەرفی) دکەت (فرانسوا ریکاناتی، 2018: 118). ئەڤ واتایە پشتبەستنێ ل سەر دەوروبەری دکەت و د فەرهەنگاندا ب دەستڤە ناهێت.

واتایا نەحەرفی پەیوەندی ب باگراوندێ زەینی و زانینا مرۆڤی بۆ دورهێل و جیهانا ژدەرڤە هەیە. ئەڤجا زانین و شرۆڤەکرنا واتایا نەحەرفی باراپتر ب رێکا بەرامبەرکرنێیە د ناڤبەرا واتایا پێکهاتی ل گەل

گوڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وکومەلناسی)، بپ 106-126، 2019
https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

دەوروبەری بۆ هاتییە هەلبژارتن یان ئەو دەوروبەرێ ئاخڤتنکەر تێدا دئاخڤیت و ب ئەڤێ چەندێ واتایەکا پتر دەولەمەند ب دەستڤە دهێت(فرانسوا ريكاناتي، 2018: 125). ئانکو ژ واتایا حەرفی و فەرهەنگی دویردکەڤیت.

بۆ دەربڕینا واتایا نەحەرفی، نە ب تنێ دڤێت ئەم ژ واتایێن فەرهەنگی یێن پەیڤان دەربازببین، بەلکو ل گەل هندێ دڤێت ئەم هەست ژی ب هندێ بکەین، ئانکو پێدڤییە ل سەر بکارهێنەرێن زمانی هەست ب هندێ بکەن، کو ئەڤ واتایە ژ واتایا حەرفی(فەرهەنگی) یا پەیڤان دەربازدبیت. ئەڤ مەرجە ژی ل ئەوی دەمی ب دەستڤە دهێت ل دەمێ ئەو واتا واتایەك یان سیمایەکی یان پتر ژ سیمایەکا لاوەکی هلدگریت(فرانسوا ريكاناتي، 2018: 126). ئانکو زێدەکرنا سیمایانە ل سەر واتایا حەرفی و فەرهەنگی و گەلەك جاران ئەو پەیڤێن(حەلال و حەرام) ل گەل پەیڤێن ل گەل هاتی دبنە ئیدیەم، چونکی"ئیدیەم ئەو دەربڕینن ئەوێن ب کێمیڤە ژ دوو پەیڤێن ب سیفەت ئێك پەیڤ پێکدهێن،کو دشیاندا نینە ب شێوەیێ حەرفی تێبگەهین و ب ئەوێ وەسفێ وەکو ئێك یەکەیا واتایی دهێتە هژمارتن"(ملدريد لارسون، 2007: 188).

هەر وەکو واتایێن پەیڤێن (حەلال و حەرام) د نموونە و دەربڕینێن د خوارێدا دیاردبن، کو ب واتایێن نەحەرفی هاتینە و هندەك ژ ئەوان ل گەل هندەك پەیڤێن دی بووینە ئیدیەم:

1- فرشك حەلال: (فرشك حەلال) بۆ مرۆڤەکێ باش و خودان ڕەوشت د ناڤ جڤاکیدا دهێتە گوتن، ئانکو مرۆڤەکە ژ بنەمالەکا باشە و ئەڤ باشییە بۆ ئەوی بوویە پشت و بۆ هاتییە ڤەگوهازتن و دەربڕینا(فرشك حەلال)بوویە ئیدیەم.

2- فرشك حەرام: (فرشك حەرام) بۆ مرۆڤەکێ خراب و بێ ڕەوشت دهێتە گوتن، کو خرابی و بێ ڕەوشتی بۆ ئەوی ژ بنەمال و باب و باپیران هاتییە ڤەگوهازتن و دەربڕینا(فرشك حەرام)بوویە ئیدیەم.

3- نفش حەلال: (نفش حەلال) ب واتایا(مرۆڤێ باش یان بەرێ بابێ خۆ) دهێت و ئەڤ دەربڕینە، ئانکو دەربڕینا(نفش حەلال) ئیدیەمە.

4- نفش حەرام: (نفش حەرام) ب واتایا(مرۆڤەکێ خراب یان بەرێ بابێ خۆ نەبیت(بیژی)) دهێت و ئەڤ دەربڕینە، ئانکو دەربڕینا(نفش حەرام) ئیدیەمە.

5- شیر حەلال: (شیر حەلال) ب واتایا(مرۆڤەکێ قەنج، حەلال خوَر) دهێت و ئەڤ دەربڕینە، ئانکو دەربڕینا(شیر حەلال)بوویە ئیدیەم.

6- شیر حەرام: (شیر حەرام) ب واتایا(مرۆڤەکێ خراب و حەرام خوَر) دهێت و ئەڤ دەربڕینە، ئانکو دەربڕینا(شیر حەرام)بوویە ئیدیەم.

7-خۆحەلالکر: واتایا نەحەرفییا پەیڤا (حەلال) د ئەڤێ دەربڕینێدا ب واتایا(نەهێلانا چ پێگیری و نەڕازیبوونان ل سەر خۆ) دهێت، ئەڤەژی ئیدیەمە ب شێوەیێ ڕستەیی.

https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

8-خۆحەرامكر: واتایا نەحەرفییا پەیڤا (حەرام) د ئەڤێ دەربڕینێدا ب واتایا(هەبوونا زەرەر گەهاندنێ) دهێت، ئەڤەژی ئیدیەمە ب شێوەیێ ڕستەیێ.

9-(ئەز ب حەلال و حەرام كەمە.): واتایا نەحەرفییا پەیڤا (حەلال و حەرام) د ئەڤێ دەربڕینێدا (بۆ سویند خوارنێ) بكاردهێن.

8- (شیرێ دایكا ئەوی لێ حەلال بیت.): واتایا نەحەرفییا پەیڤا (حەلال) د ئەڤێ دەربڕینێدا ب واتایا(دوعاكرنێ) دهێت.

10- (شیرێ دایكا ئەوی لێ حەرام بیت.): واتایا نەحەرفییا پەیڤا (حەرام) د ئەڤێ دەربڕینێدا ب واتایا(نفرینێ، نەفرەتكرنێ) دهێت.

11- (دێ حەلال بكە.): واتایا نەحەرفییا پەیڤا (حەلال) د ئەڤێ دەربڕینێدا بۆ خودانێ گیانەوەرێ نەخۆش دهێتە گوتن، داكو ئەوی گیانەوەری سەرژێبكەت بەری مرار ببیت، یان ژی بۆ بازاڕی و كێشان و پیڤانان بكاردهێت.

12- حەرام بوو: واتایا نەحەرفییا پەیڤا (حەرام) د ئەڤێ دەربڕینێدا ب واتایا(مراربوون) دهێت، ئەڤەژی بۆ مرنا گیانەوەری دهێت.

ئـەنـجـــام

1-هەردوو پەیڤێن (حەلال و حەرام)د ناڤ زمان و كەلتورێ كوردیدا ب شێوەیەكێ بەرفرەه ڕەنگڤەداینە، بگرە ژ گوتنێن مەزنان و حیرانۆك و شعرێ هەتا بگەهیتە ئاخفتنا ڕۆژانەیا خەلكی و ئیدیەمان.

2- د زمانێ كوردیدا پەیڤێن (حەلال و حەرام) ب واتاییێن خۆ یێن حەرفی و واتاییێن نەحەرفی ژی گەلەك جاران بكارهاتینە.

3- هاتن و ڕێزبوونا پەیڤێن(حەلال و حەرام) ب ئەڤی شێوەی د زمانێ كوردیدا كۆتەكا واتایی دروستكرییە و دشیاندا نینە پاشو پێشكرن د جهێ ئەواندا بهێتە كرن.

4-پەیڤێن (حەلال و حەرام) دەمێ ل گەل هندەك پەیڤێن دی دهێن و ب واتایا خۆ یا حەرفی نەهێنە بكارهینان؛ گەلەك جاران دشێن ببنە ئیدیەم.

5-د سنوورێ سیمانتیكێدا پەیڤێن(حەلال و حەرام) ب ئەڤی ڕەنگی دهێن:

أ– پەیڤێن(حەلال و حەرام) جووت پەیڤەكا سیمانتیكییە و دشیاندایە نینە پاش و پێش بكەین.

ب– پەیڤێن (حەلال و حەرام) فرەواتاییە، كو پەیڤا (حەلال) ب واتاییێن (دروست، ڕەوا، یاسایی، ڕێپێدای) دهێت و پەیڤا (حەرام) ب واتاییێن (نەدروست، نەڕەوا، نەیاسایی، ڕێپێنەدای)دهێت.

ج– پەیڤێن(حەلال و حەرام) واتایا پێكڤەهاتنێ هەیە.

د–پەیڤێن(حەلال و حەرام) واتایا حەرفی هەیە، وەكو (ڕێپێدای و ڕێنەپێدای) د ئایینیدا.

6- د سنوورێ پراگماتیكێدا پەیڤێن(حەلال و حەرام) ب ئەڤی ڕەنگی دهێن:

أ–پەیڤێن(حەلال و حەرام) جووت پەیڤەكا پراگماتیكییە.

ب– ئێكلاییبوونا واتایێ د پەیڤێن (حەلال و حەرام)دا ب ڕێیا دەورووبەری دهێتە ئەنجامدان.

https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

ج– پەیڤێن(حەلال و حەرام) واتایا كاریگەری هەیە.

د–پەیڤێن(حەلال و حەرام) واتایا نەحەرفی هەیە.

ژێدەر

1-ب زمانێ كوردی:

–پەیمان حسن محمد سلیم، پەیوەندی نێوان زمان و كەلتور، نامەی ماستەر، كۆلیژی زمان، زانكۆی سەلاحەدین، 2010.

–جوتیار اسماعیل نبی، ناڤەرۆكا حەیرانۆكا كوردی، نامەیا ماستەرێ، فەكولتییا زانستێن مرۆڤایەتی، زانكۆیا دهۆك، 2013.

–شێرزاد سەبری عەلی و عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، رێژبەندییا كەرتێن جووت پەیڤێ د زمانێ كوردیدا، گوڤەرا بەهدینی وەكو نموونە، گۆڤارا زانكۆیا دهۆك، پەربەندا(17)، ژ(1)، 2014.

– عەدنان مەهدی عەبدوللا، گۆتارا جڤاكی د گوتنێن مەزناندا(دەڤەرا بەهدینان)وەكو نموونە، نامەیا ماستەرێ، كۆلیژا پەروەدەیا بنیات، زانكۆیا دهۆك، 2017.

–نعمت الله حامد نهێلی، دەراڤەك ژ رەخنێ(رەخنە و فەكۆلین)، چاپا ئێكێ، چاپخانا هاوار، دهۆك، 2010.

2-ب زمانێ عەرەبی:

–القران الكريم.

–امام ابي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم، صحيح مسلم، الجزء الاول، الطبعة الثانية، دار ابن رجب، النمصورة–القاهرة، 2006.

–رمزي منير بعلبكي، معجم المصطلحات اللغوية، الطبعة الأولى، دار العلم للملايين، بيروت، 1990.

–سمير سعيد الحجازي، معجم مصطلحات الانثروبولوجيا و الفلسفة و علوم اللسان و المذاهب النقدية و الادبية، الطبعة الاولى، دار الطلائع للنشر و التوزيع القاهرة، 2007.

–عبدالكريم زيدان، الوجيز في أصول الفقه، مؤسسة الرسالة ناشرون، صنعاء، 2004.

–عثمان محمد احمد الحاوي، ملحق علم الدلالة، مكتبة المتنبي، الدمام– السعودية، 2007.

–فاضل عبدالواحد عبدالرحمن، أصول الفقه، الطبعة الرابعة، دار المسيرة للنشر و التوزيع و الطباعة، عمان–الاردن، 2004.

–فرانسوا ريكاناتي، المعنى الحرفي، ت: احمد كروم، مراجعة: عزالعرب لحكيم بناني، الطبعة الاولى، دار الكتاب الجديد المتحدة، بنغازي–ليبيا، 2018.

–ملدريد لارسون، الترجمة و المعنى: دليل التكافؤ عبر اللغات، ترجمة و تعليق:محمد محمد حلمي هليل، لجنة التاليف و التعريب و النشر، جامعة الكويت، 2007.

–نيان عثمان شريف، المتلازمات اللفظية في المثل القراني، الطبعة الاولى، عالم الكتب الحديث، اربد– الاردن، 2013.

3-ب زمانێ ئینگلیزی:

-AL JALLAD.N, The concepts of al-halal and al-haram in the Arab-Muslim culture: atranslational and lexicographical study, Language Design,10,2008.

-Al-Sulaimaan.M.M, Semantics and Pragmatics, first edition, Maktab Al-Ula, Mosul, 2010.

- BAALBAKI.R, al-mawrid: A Modern Arabic-English Dictionary, Beirut, Lebanon, 1993.

- Lyons. J, Semantics, Vols 2, Cambridge, Cambridge Unversity press,1977.

- Houghton Mifflin Company, The American Heritage Dictionary, 3rd , USA, 1997.

-Yakov Malkiel , Essays on Linguistic Themes, printed in great Britain, 1968.

4-ژێدەرێن نموونە ژێ هاتینە وەرگرتن:

أ– كوردی:

–ئەحمەدێ نالبەند، باغێ كوردا، بەرگێ ئێكێ، كۆمكرن و تویژاندن: طه مايي، چاپا ئێكی، چاپخانا خەبات، دهۆك، 1997.

–رزگار كەریم، فەرهەنگی دەریا(عەرەبی–كوردی)، چاپی یەكەم، چاپەمەنی سیما، سلێمانی، 2005.

–رێكێش ئامێدی، حەیرانوكێت كوردی، چاپا ئێكێ، چاپخانا خانی، دهۆك، 2010.

https://doi.org/10.26682/hjuod.2019.22.1.6

-ـــــــــــــ، گوتنێت مەزنا ب كورمانجی(دستوری ملەتێ كورد)، (بەرگێ ئێكێ)، پەرتووكەكا نەبەلاڤكرییە.

-عەباسی جەلیلیان، فەرهەنگی باشوور(كوردی كوردی-كوردی-فارسی)، بلاوكركراوەی ئاراس، هەولیر، 2004.

-فازیل نیزامەدین، فەرهەنگی(شیرین)ی نویٰ(عەرەبی-كوردی)، چاپی یەكەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2007.

-فاضل نظام الدین، ئەستێرە گەشە(كوردی-عەرەبی)، چاپی دووەم، مطبعة الفنون، بەغدا، 1990.

- مەلاٚ خەلیلێ مشەختی، بهارا دلا، چاپا ئێكێ، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر، 2006.

-محمد أمين دوسكى، قاموس سپيريز(كوردي-عربي)، الطبعة الثانية، مطبعة جم-تركيا، 2013.

-هەژار، هەنبانە بۆرینە(كردی-فارسی)، چاپ اول سروش، تهران، 1369.

ب-عەرەبی:

- الياس انطوان الياس و ادورد أ.الياس ، قاموس العصري(عربي-انجليزي)، دار الجيل، بيروت، 1979.

-روحي البعلبكي، المورد الميسر(قاموس عربي-انكليزي)، الطبعة الرابعة، دار العلم للملايين، بيروت، 2002.

- صلاح الدين الهواري، المعجم الوسيط(عربي-عربي)، الطبعة الاولى، دار و مكتبة الهلال للطباعة و النشر، بيروت، 2007.

الخلاصة

دخلت كلمتا (الحلال و الحرام) الثقافة الكوردية عن طريق الثقافة الاسلامية و العربية . وهاتان الكلمتان لهما معاني متنوعة ويتم استخدامهما في سياقات مختلفة . هذا البحث المعنون (أنعكاس معاني كلمتا (الحلال و الحرام) في اللغة الكوردية) يحاول دراسة مفهوم هاتين الكلمتين في اللغة الكوردية مع محاولة توضيح و بيان دلالية و تداولية مفهومهما في كلام منطقة بهدينان، حسب المنهج الوصفي .ان الهدف الرئيسي من هذا البحث هو بيان استخدام كلمتا (الحلال و الحرام) في مجال الدلالية و التداولية. يتألف البحث من فصلين. الفصل الاول بعنوان(الحلال و الحرام، المفهوم والثقافة) حيث يدرس (الحلال و الحرام و الثقافة، تعرفيهما و أستخداماتهما في القواميس و الادب. اما الفصل الثاني فهو مخصص لتوضيح(معاني كلمتا الحلال و الحرام) في فروع الدلالية و التداولية.

REFLECTION OF THE MEANINGS OF THE WORDS (HALAL AND HARAM) IN THE KURDISH LANGUAGE

DR..SHERZAD SABRI ALI
College of Basic Education, University of Duhok, Kurdistan Region-Iraq

Abstract

The words "Halal" and "Haram" are two words entered Kurdish culture through Islamic and Arab culture. These words are used in different contexts and have different meanings. This study, entitled (Reflection of the meanings of the words (Halal and Haram) in the Kurdish language) tries to study the concept of these two words in the Kurdish language with an attempt to explain and indicate semantics and pragmatics concept of these two words in the region of Bhdainan, according to descriptive analytical approach. The main objective of this research is to explain the use of the words "Halal" and "Haram" in the field of semantics and pragmatics. The research consists of two chapters. The first chapter is entitled "Halal and Haram, concept and culture", and it deals with definition of "Halal" and "Haram", culture and the use of these words the dictionaries and literature, while the second chapter is devoted to clarifying the meanings of the word "Halal" and "Haram"